

Daniel Wojtucki

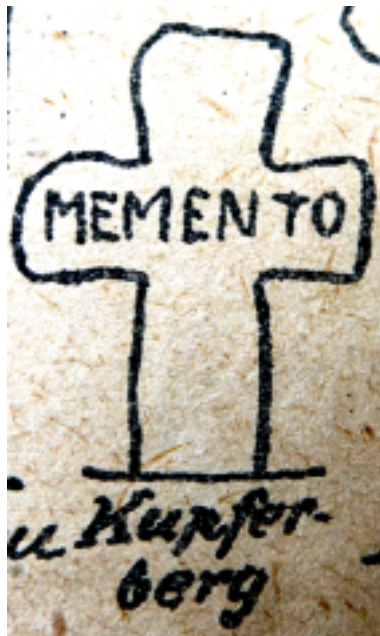
KAMIENNE KRZYŻE, GÓRA SZUBIENICZNA I KATOWNIA W MIEDZIANCE KOŁO JANOWIC WIELKICH

Miedzianka, dawniej *Kupferberg*, to dziś niemal wymarła miejscowość. Kiedyś tętniący życiem górniczy ośrodek. Przypomina o tym widoczne jeszcze rozplanowanie Rynku, gdzie w przeszłości zapewne w centralnym punkcie, stał drewniany lub kamienny pręgierz. Za jedyny zabytek wiązany z prawodawstwem, a zachowanym do dziś należy uznać kamienny krzyż z osobliwym i wymownym napisem *Memento*. Niestety w mrokach dziejów zaginął prawdziwy powód wystawienia tego obiektu i nie sposób stwierdzić, czy słusznie zabytek ten wiązany jest z dawnym prawem. Obecnie znajduje się on w polu, przy dawnej drodze z Miedzianki do Janowic Wielkich (niem. *Jannowitz*). Naj-

1. Miedzianka – w tle kamienny krzyż z napisem: *Memento*.
Pocztówka ze zbiorów Haralda Quietzscha.

blizsze zabudowania to oddalony o ok. 250 m od krzyża niedawno wzniesiony budynek „Browaru Miedzianka” (Miedzianka 57b). W odległości ok. 120 m na południe przebiega obecna droga z dawnego górniczego miasteczka do Janowic. Krzyż wzmiankowany był już w 1898 r. przez Siegfrieda Becka – autora z Jeleniej Góry¹. Następnie kilkanaście lat później w kolejnym artykule². Niemal zawsze jednak autorzy opisujący ten obiekt nie omieszkali wspomnieć o osobliwym i unikatowym napisie go zdobiącym. W miejscu tym ponoć stały dawniej dwa krzyże. Pierwszy zachowany do dziś, a drugi został jeszcze w XIX stuleciu przeniesiony z nieznanego powodu do Berlina. Wspominał o tym w 1900 r. miejscowy pastor oraz autor monografii dotyczącej miasteczka – August Friedrich Bittermann cytując informacje jakie uzyskał od miejscowej ludności: *starzy mieszkańcy [Miedzianki], na przykład mistrz piekarski Wolff, twierdzą, że dawniej na opisanym miejscu stał jeszcze jeden krzyż, ale w latach czterdziestych XIX w. został przez właściciela pola wysłany do Berlina*³. Potwierdzenie tego faktu znajdziemy też w źródłach kartograficznych z połowy XVIII stulecia. Możemy przypuszczać, że na jednym z arkuszy rękopiśmiennej mapy sporządzonej przez Ludwiga Reglera znalazły się też dwa kamienne krzyże z Miedzianki⁴. Jeden z nich dziś jest uważany za zaginiony, a drugi to ten z napisem *Memento*. Zaznaczono je w sąsiedztwie obecnej lokalizacji zachowanego krzyża, na polu, tuż nad dawną drogą do Janowic⁵. Prawdopodobnie aby wyróżnić je wśród innych, licznie występujących krzyży na mapach Ludwiga Wilhelma Reglera, zakreślono je kolorem czerwonym. Pozostałe obiekty zaznaczane były barwą czarną. Ten jednak był przemieszczany kilkakrotnie, do tego ok. 1999 r. ktoś wykopał krzyż i przez pewien czas leżał on na terenie posesji nr 57, po czym został ponownie wkopany, w obecnym miejscu posadowienia⁶. Warto zaznaczyć, że na tym samym arkuszu (nr 57) pruski inżynier i kartograf zaznaczył dokładnie lokalizację krzyża koło Piszczowic⁷. Oczywiście kamienny krzyż z Miedzianki znalazł się również w dziele Maxa Hellmicha z 1923 r. Autor ten podał jego lokalizację, wymiary, wynoszące wówczas: 83x63x20 cm, materiał (piaskowiec) oraz zamieścił jego sylwetkę (tabl. 12), z charakterystycznym napisem *Memento*⁸.

2. Sylwetka krzyża z Miedzianki w pracy Maxa Hellmicha z 1923 r.
Repr. z: M. Hellmich, op. cit., tab. 12.

3. Miedzianka – kamienny krzyż na początku lat 80-tych XX wieku, fot. L. Majchrzak.

4. Miedzianka – kamienny krzyż prowizorycznie zabezpieczony przed próbą kradzieży (stan: sierpień 1999 r.), fot. D. Wojtucki.

5. Kamienne krzyże i dawna Góra Szubieniczna na mapie rękopiśmiennej Ludwiga Reglera. Ze zbiorów: Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz.

6. Miedzianka – kamienny krzyż przy dawnej drodze do Janowic Wielkich (stan: 2011 r.),
fot. D. Wojtucki.

*7. Miedzianka – kamienny krzyż przy dawnej drodze do Janowic Wielkich (stan: 2011 r.),
fot. D. Wojtucki.*

8. Memento – zbliżenie napisu zdobiącego krzyż, fot. D. Wojtucki.

Mniej więcej kilometr na zachód od miejscowości znajduje się wzniesienie noszące w przeszłości miano Góry Szubienicznej (niem. *Galgenberg*), co wskazuje, że zlokalizowano na nim miejsce straceń, gdzie egzekwowano postanowienia miejscowego sądu. Również i ona znalazła się na mapie wspomnianego wyżej Reglera, kartografa Fryderyka II Wielkiego. Być może stała tutaj drewniana szubienica, chociaż nie można wykluczyć, że w latach świetności miasteczka jego władarze zdecydowali się na urządzenie bardziej monumentalne i odporne na warunki atmosferyczne, wykonane z kamienia. Niewiele wiadomo też o użytkowaniu tego miejsca straceń. Na postawie wyroków z Praskiej Izby Apelacyjnej dowiadujemy się, że dla miejscowego sądu w Miedziance (*An das Kupferberger Gericht*) zasądzono w 1713 r. wyrok śmierci, który miał zostać wykonany poprzez ścięcie mieczem na osobie Tobiasza Grundmanna⁹. Nie wiadomo jednak jakiego przestępstwa oskarżony się dopuścił, ponieważ zostało ono ujęte dość lakonicznie, jako „ciężkie zbrodnie” – *schweren Verbrechen*. Orzeczenie zostało wydane na zamku praskim 3 lipca tegoż roku i było adresowane do barona Johanna Georga von Fürst¹⁰. Tenże urodzony w 1643 r. władał tymi terenami do swojej śmierci w 1723 r. i tytułował się jako pan na Miedziance (*Herrn auf Kupferberg*). Jego syn Johann Karol

9. Miedzianka – Góra Szubieniczna widoczna z drogi do Janowic Wielkich, fot. D. Wojtucki.

spokrewniony był z Schaffgotschami poprzez ożenek z Heleną Elenonorą¹¹. Nie jest to jedyny wyrok wydany dla miejscowego sądu przez Praską Izbę Apelacyjną. Dnia 5 września 1718 r. na praskim zamku orzeczono karę pracy przez okres jednego roku w kajdanach wobec dwóch kobiet¹².

Przez całe XVIII i na początku XIX stulecia w Miedziance mieszkał jeszcze kat, o czym wzmianki znajdziemy w zachowanym materiale źródłowym. Wymienia się wówczas katownię, czyli mieszkanie mistrza katowskiego i jego rodziny. Miała być ona zespolona z więzieniem, gdzie przetrzymywano oskarżonych¹³. Może to świadczyć o tym, że kat pełnił jednocześnie funkcję nadzorcy więzienia (niem. *Stockmeister*), co nie należało do rzadkości w tym fachu. Znamy przynajmniej dwie rodziny sprawujące ten urząd w tym górniczym miasteczku. Przed rokiem 1719 wzmiankowany był katowski mistrz Georg Arleth, którego syn Johann Heinrich Arleth kat w Mieroszowie, 21 sierpnia tegoż roku poślubił w Nysie Apolonię Franckin córkę nadzorcy więzienia w tym mieście. Świadcami na tej uroczystości zostali Johannes Franz Krätschmer pacholek sądowy w Nysie i Franz Ferdinand Hiellebrandt będący na służbie u „półmistrza“ w Otmuchowie¹⁴. W 1798 i 1804 r. jako kat miejski wymieniony został w Miedziance już niejaki Sebastian Miller (Müller). Tenże 17 kwietnia

10. Wyrok śmierci wydany w lipcu 1713 r. przez Praską Izbę Apelacyjną adresowany do
 ówczesnego właściciela Miedzianki. Ze zbiorów: Národní Archiv w Praze, fot. D. Wojtucki.

In das Fürstliche Gericht.
 Im Namen der hohen Obrigkeit
 in der Stadt Prag, die wir
 durch unsern Fürstlichen Rat
 und durch unsern Fürstlichen
 Ratsherrn Herrn Johann
 Gottfried Mann, einen
 gewissem Herrn Johann
 Mann, einen
 So wäre eingangs erwahlet Tobias
 Gründmann, einmal, gegen
 selber, an dem zum dreyenmal
 ja aber zur nachher in dem
 dem Thron dem Lob zum Besten
 in dem d. d. W. in 3. July 1713
 in dem d. d. W. in 3. July 1713
 in dem d. d. W. in 3. July 1713

10. Wyrok śmierci wydany w lipcu 1713 r. przez Praską Izbę Apelacyjną adresowany do ówczesnego właściciela Miedzianki. Ze zbiorów: Národní Archiv w Praze, fot. D. Wojtucki.

1798 r. został ojcem chrzestnym syna kata w Kowarach – mistrza Johann Joseph Kneisela¹⁵. Z kolei 17 września 1801 r. już jako mieszczanin i kat w Kowarach ochrzcił córkę urodzoną 13 dnia tegoż miesiąca o godz. 7. Ponownie na kmotra poproszono kata i mieszczanina Müllera z Miedzianki¹⁶. Podobną funkcję wypełnił tenże miejscowy mistrz trzy lata później (19 IV 1804 r.) w Kamiennej Górze, gdzie obok katowej Marianny małżonki Franza Stiglücka kata najpewniej z Rychnova nad Kněžnou (niem. *Reichenau*) oraz Johannny, córki kata Godtfriedta Menzela z Sobieszowa (obecnie w granicach miasta Jelenia Góra) uczestniczył w chrzcie córki miejscowego kata Johanna Pitscha¹⁷. Jedna z ostatnich wzmianek o dawnej katowni w Miedziance pochodzi z dnia 1 września 1833 r., kiedy mistrz Johannes Badstieber został ojcem chrzestnym dziec-

11. Zapis w księdze chrztów z września 1833 r., w którym jako ojciec chrzestny uczestniczył właściciel miejscowej katowni. Ze zbiorów Jürgena Schwantitza.

ka jednego z mieszczan, tytułując się przy tym mieszczaninem, szewcem i właścicielem miejscowej katowni¹⁸.

Oprócz kamiennego krzyża z napisem *Memento* po innych pamiątkach związanych z dawnym prawem w Miedziance nie zachowało się wiele informacji, zresztą podobnie jak po dawnym, górniczym miasteczku w Rudawach Janowickich.

¹ S. Beck, *Steinkreuze*, „Gebirgsfreund. Illustrierte Zeitschrift für Topographie, Geschichte und Touristik des Riesen- und Isergebirges, des Eulen- und Glatzgebirges, des Jeschken- und Lausitzer Gebirges, Nordböhmens und des Spreewaldes”, Jg. 20, 15.10.1898, s. 232.

² Idem, *Über Steinkreuze in Schlesien*, „Schlesische Heimatblätter. Zeitschrift für schlesische Kultur“, Bd. III, H. 2, 1909/1910, s. 587.

³ A.F. Bittermann, *Zum Capitel der Sühnekreuze*, „Der Wanderer im Riesengebirge. Zeitschrift des deutschen und des Österreichischen Riesengebirgs-Vereins”, Jg. 20, Bd. VIII, Nr. 3 (209), 1. März.1900, s. 36.

⁴ Nie jest to jedyny przypadek kiedy tenże kartograf Fryderyka II Wielkiego zaznaczył kamienne krzyże na rękopiśmiennych mapach swojego autorstwa. Bardzo precyzyjnie określił lokalizację obiektu przy drodze do ruin zamku Cisy koło Świebodzic, dwóch krzyży w Złotoryjskim Lesie oraz we wsi Piszarowice koło Kamiennej Góry, zob. D. Wojtucki, *Kamienny krzyż przy drodze do zamku Cisy*, „Pomniki Dawnego Prawa”, z. 35 (wrzesień 2016), s. 56-59; Idem, *Kamienny krzyż z Piszarowic koło Kamiennej Góry*, „Pomniki Dawnego Prawa”, z. 40 (grudzień 2017), s. 20-25.

⁵ Staatsbibliothek Berlin, Preußischer Kulturbesitz, sygn. IIIC Kart N15140, arkusz nr 57.

⁶ W takim stanie zastałem go w dniu 28 sierpnia 1999 r. Leżał wykopany i prowizorycznie zabezpieczony pod wozem przy posesji nr 57.

- ⁷ Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, sygn. IIIC, Kart N 15140, arkusz nr 57.
- ⁸ M. Hellmich, *Steinerne Zeugen mittelalterlichen Rechtes in Schlesien. Steinkreuze, Bildstöcke, Staupsäulen, Galgen, Gerichtstische*, Liegnitz 1923, s. 28 i tab. 12.
- ⁹ Národní Archiv w Praze, Apelační soud, sygn. 267, s. 315v.
- ¹⁰ Ibidem.
- ¹¹ J.H. Zedler, *Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste, Welche bißhero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden*, Bd. 9, Halle und Leipzig 1735, s. 2246.
- ¹² Národní Archiv w Praze, Apelační soud, sygn. 269, s. 145v-146r.
- ¹³ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, sygn. Akc. 1950/776, *Chronik von Kupferberg* von J.(Julius) Kronlob, Schornsteinfegermeister in Kupferberg (etwas 1830-1832), s. 15.
- ¹⁴ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, Księgi metrykalne (Nysa – Stare Miasto), sygn. 57e, s. 118v-119.
- ¹⁵ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Katolickie Księgi Metrykalne, sygn. T. 4994, Kowary/Schmiedeberg, s. 153.
- ¹⁶ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Katolickie Księgi Metrykalne, sygn. T. 4995, Kowary/Schmiedeberg, s. 10.
- ¹⁷ Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, Księgi metrykalne, Kamienna Góra/Landeshut, sygn. 586c, s. 141.
- ¹⁸ Wzmianka pochodzi z ksiąg metrykalnych Miedzianki (Kirchenbuch Kupferberg - Geburten), Nr. 34/1833 (ze zbiorów J. Schwanitz).

Zusammenfassung

VON STEINKREUZEN, DEM GALGENBERG UND DER SCHARFRICHTEREI IN KUPFERBERG (MIEDZIANKA) BEI JANNOWITZ (JANOWICE WIELKIE) IN SCHLESSEN

Kupferberg ist heute ein fast zur Wüstung gewordener Ort. Nur ein Denkmal, das mit altem Recht verbunden ist, ist bis heute gut erhalten, ein Steinkreuz mit der interessanten Inschrift „Memento“. Das Kreuz steht am Weg, der nach Jannowitz führt. Es wurde schon im Jahr 1898 und noch 1909/10 und 1923 in der Literatur beschrieben. Früher sollen hier zwei Kreuze gestanden haben. Eine Bestätigung für diese Information kann man in alten kartographischen Quellen finden. Vor 1998 hat jemand das Kreuz ausgegraben und in der Scheune des letzten Bauernhofes am Westausgang des Dorfes abgelegt. Nach 1999 wurde das Kreuz wieder an die Stelle versetzt, wo es früher gestanden hat. Fast einen Kilometer entfernt von dem Ort befindet sich der Galgenberg (Góra Szubieniczna). Aber man weiß nicht viel über die

Benutzung dieses Platzes. Anhand noch erhaltener Quellen wissen wir, dass im Jahre 1713 das Appellationsgericht in Prag für Kupferberg ein Todesurteil durch Enthauptung mit dem Schwert bestätigt hat. Das ganze 18. Jh. hindurch und noch am Anfang des 19. Jh. hat ein Scharfrichter in Kupferberg gewohnt. Man kann diese Information in schriftlichen Quellen finden, wo die Scharfrichterei, das Haus des Scharfrichters und seiner Familie, vorkommen. Auch das Gefängnis war mit dem Amt verknüpft. Wir kennen wenigstens zwei Familien, die dieses Amt ergriffen haben. Wir wissen, dass vor 1719 der Scharfrichter Georg Arleth und dass Ende des 18. Jh. die Scharfrichterfamilie Müller hieß. Eine der letzten Nachrichten über die Scharfrichterei in Kupferberg stammt vom 1. September 1833.

Resumé

KAMENNÉ KŘÍŽE, ŠIBENIČNÍ VRCH A KATOVNA V MIEDZIANCE POBLÍŽ JANOWIC WIELKICH

Miedzianka, dříve Kupferberg, to je dnes téměř prázdná obec. Za jedinou památku spjatou s tematikou práva a zachovanou dodnes lze považovat kamenný kříž s výmluvným nápisem Memento, stojící u cesty do Janowic Wielkich. Tento objekt byl popsán již v roce 1898 a následně v letech 1909/10 a 1923. Původně v tomto místě stály zřejmě kříže dva. Potvrzení domněnky lze nalézt v kartografických pramenech z poloviny 18. století. Okolo roku 1999 byl kříž kýmsi vykopán a jistý čas ležel na pozemku u čp. 57, poté byl znovu zasazen do země na současném místě. Přibližně jeden kilometr západním směrem od obce se nachází vyvýšenina, která se dříve nazývala Šibeniční vrch (něm. Galgenberg). O využívání tohoto popraviště toho není příliš známo. Na základě dochovaných dokumentů víme, že pro výrok městského soudu v Miedziance byl apelační radou potvrzen v roce 1713 trest smrti stětím mečem. Celé 18. století a ještě na počátku 19. století v Miedziance sídlil kat, což je zaznamenáno v archivních materiálech. Měnila se pouze katovna, tedy příbytek pro mistra kata a jeho rodinu. Budova měla být spojená s vězením, kde trávili svůj čas obvinění. Známe nejméně dva rody zastávající úřad kata v tomto hornickém městečku. Před rokem 1719 je vzpomínán katovský mistr Georg Arleth a na konci 18. století mistr ostrého meče z rodiny Müller. Jedna z posledních zpráv o bývalé katovně v Miedziance pochází z 1. září roku 1833.